

Οδοιπορικό στις σελίδες της Μάρως Δούκα

«Δεν αφέθηκα ποτέ σε χίμαιρες. Από μικρή ήξερα ότι δικαιούμαι να προβλέπω στους άλλους κωπηλάτες μόνο εφόσον και εγώ κωπηλατώ»

(απόσπασμα από συνέντευξη της Μάρως Δούκα)

Σε μια συνέντευξή της, το 2008¹, η Μάρω Δούκα είχε πει: «Δεν γράφουμε για να "ακουστούμε", γράφουμε από τη βαθύτερη ανάγκη μας να εξηγήσουμε με τον δικό μας τρόπο τον κόσμο». Οι συγγραφείς δεν εκφράζουν μόνο τη δική τους αυτή ανάγκη, αλλά και την ίδια ανάγκη χιλιάδων άλλων συνανθρώπων τους, των αναγνωστών τους, που εκφράζονται μέσα από τη δική τους φωνή και γραφή. Κι αυτοί οι αναγνώστες συνενώνονται σε νοητά κοινωνικά σύνολα, με ποικίλους πνευματικούς δεσμούς μεταξύ τους, που ωστόσο δεν έχουν την ευκαιρία της άμεσης συνάντησης παρά σπάνια. Μια τέτοια ευκαιρία είναι η αποψινή συνάντηση: αναγνώστες και αναγνώστριες της Μάρως Δούκα, παλαιοί και εν δυνάμει, συναντηθήκαμε για να τη δούμε από κοντά, να ακούσουμε τη φωνή της, να νιώσουμε την προσωπική της ευαισθησία, αλλά και για να την τιμήσουμε με την παρουσία μας για την προσφορά της στη νεοελληνική λογοτεχνία και τη συμβολή της στην ενίσχυση ενός προοδευτικού κοινωνικο-πολιτικού στοχασμού. Η πολυεπίπεδη και σύνθετη γραφή της ανατέμνει γεγονότα, παλαιότερα και σύγχρονα, κεντρίζει επαναπαυμένες συνειδήσεις, αναταράσσει στερεότυπα και εγκατεστημένες αγκυλώσεις. Το έργο της απαιτεί προσεκτικούς αναγνώστες, υποψιασμένους απέναντι στις ιστορικές και πολιτικές μυθολογίες, ικανούς να υπερβαίνουν ιδεολογικά σχήματα και κάθε είδους προκαταλήψεις, έτοιμους να πάνε την προσωπική και εθνική ιστορία και συνείδηση ένα βήμα πιο πέρα. Οι ενδεικτικές αναφορές στο έργο της που ακολουθούν σκοπεύουν να αναδείξουν κυρίως αυτή την πλευρά της γραφής της.

Η Μάρω Δούκα είναι παιδί της Κρήτης, γεννημένη στα Χανιά (1947). Συντοπίτισσα του Νίκου Καζαντζάκη, αφιέρωσε, όπως έχει πει ή ίδια, πολλά από τα νεανικά της διαβάσματα στα έργα του μεγάλου Κρητικού. Το 1966 βρέθηκε στην Αθήνα για σπουδές. Το ότι επέλεξε να παρακολουθήσει το Ιστορικό και Αρχαιολογικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής δείχνει τις κλήσεις της από πολύ νωρίς. Το ενδιαφέρον της τράβηξε η ιστορία, παλαιότερη και σύγχρονη, αλλά και η τοπική ιστορία, τα γεγονότα και τα πρόσωπα που σημάδεψαν την ιδιαίτερη πατρίδα της, τα Χανιά, και έδωσαν σ' αυτή τη μικρή κοινωνία τη φυσιογνωμία της.

Η Δούκα ανήκει στη γενιά του Πολυτεχνείου. Αν τα Χανιά στάθηκαν η κοιτίδα των πρώτων αναζητήσεών της και των οικογενειακών βιωμάτων, οι φοιτητικοί κύκλοι της Αθήνας, τη χρονική στιγμή που βρέθηκε εκεί, της έδωσαν την ευκαιρία για ατέλειωτες πολιτικές συζητήσεις και αγωνιστικές κινητοποιήσεις. Η γενιά της Δούκα είναι αυτή που ψυχώθηκε με τον κλασικό μαρξισμό και έργα όπως το *Κιβώτιο* του Άρη Αλεξάνδρου, οι *Ακυβέρνητες Πολιτείες* του Στρατή Τσίρκα, τα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου και του Κ. Βάρναλη. Η γενιά αυτή, στην πορεία της, ή οχυρώθηκε πίσω από «ακλόνητες» βεβαιότητες ή ανέπτυξε ένα βαθύ κριτικό στοχασμό, και πολύ επώδυνα, ανατρέποντας τις βεβαιότητες, αναζήτησε βαθύτερα τις αλήθειες των γεγονότων, των καταστάσεων και των σχέσεων. Τα πρώτα έργα της Μ.Δ., διηγήματα κυρίως, δείχνουν έναν ανήσυχο άνθρωπο, μια σκέψη καθαρή και τολμηρή, μια οξεία

¹ Στην Κ. Δαφέρμου, Το Βήμα, 28/09/2008.

αντίληψη που άμεσα και γρήγορα κατάφερε να στοχαστεί πάνω στα σύγχρονά της πολιτικά δρώμενα και να πάρει θέση αμφισβητώντας κομματικά κλισέ και κλειστά σχήματα, πάντα πάνω στη βάση ότι δεν υπάρχουν ατομικές αναζητήσεις έξω από τα συλλογικά οράματα. Διηγήματα όπως *Η Πηγάδα*, *Κάτι Άνθρωποι*, *Που 'ναι τα Φτερά* του 1974 και *Καρρέ Φιζ* του 1976 ήταν πειραματικές δουλειές που προσέχτηκαν αμέσως. Ασυνήθιστη συλλογή χαρακτήριζε το «*Καρρέ Φιζ* η Μαρία Παπαδοπούλου (εφημ. Τα Νέα, 21.12.1976), «που εμάς προσωπικά μας καταγοήτευσε. Ακριβώς σαν πείραμα αυτό καθ' εαυτό. Που, όμως, εμπεριέχει υπέροχα κομμάτια... Ένα πολυσήμαντο βιβλίο». Οι πρώτοι κριτικοί, όπως ο Τάκης Μενδράκος, μίλησαν αμέσως για τη «γνησιότητα του ταλέντου της και τη συνθετική, ενορατική δύναμη της γραφής της» (περ. *Επίκαιρα*, Αρ. 358, Ιούλιος 1979).

Το έργο σταθμός, όχι μόνο για την ίδια αλλά για τη νεοελληνική λογοτεχνία μας, εκδίδεται το 1979: *Η Αρχαία Σκουριά* (από τις εκδόσεις «Κέδρος», που φιλοξένησαν μέχρι το 2004 όλες τις πρώτες εκδόσεις της Δούκα, αφού εκεί εργαζόταν ως διορθώτρια για πολλά χρόνια). Μόλις ένα χρόνο μετά την έκδοση του βιβλίου ο Κώστας Σταματίου θεώρησε ότι είχε καθυστερήσει να το παρουσιάσει: «Με καθυστέρηση έρχομαι να καταθέσω το θαυμασμό μου για την *Αρχαία σκουριά* της Μάρως Δούκα. Τόσο σημαντικό ελληνικό μυθιστόρημα είχα να διαβάσω από τον καιρό του *Διπλού Βιβλίου* του Χατζή και της *Χαμένης Άνοιξης* του Τσίρκα, από τον καιρό της *Βιοτεχνίας Υαλικών* του Κουμανταρέα και του *Αντιποίησης Αρχής* του Αλέξανδρου Κοτζιά» (εφημ. *Τα Νέα*, 18/10/1980).

Η νεαρή ηρωίδα, η Μυρσίνη, προέρχεται από αστική οικογένεια, από ένα φιλελεύθερο περιβάλλον μορφωμένων ανθρώπων, και προσπαθεί να ισορροπήσει τις αξίες με τις οποίες μεγαλώνει με τις νέες προοδευτικές ιδέες που διαμορφώνονται γύρω της στα χρόνια της δικτατορίας και του Πολυτεχνείου. Στην πορεία της θα δηλώσει την αντίθεσή της με το κατεστημένο του στενού της περίγυρου, θα αναζητήσει τον έρωτα και την ελευθερία όχι μόνο από το οικογενειακό της περιβάλλον αλλά και στον κοινωνικό στίβο. Θα κινηθεί μέσα στους χώρους της αριστεράς, θα γνωρίσει κάμποσες διώξεις και φυλακίσεις, και τέλος θα συγκρουστεί και με την αριστερά στη μεταχουντική εκδοχή της. Η χαλαρή αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο, αφήνει να αναδειχθεί σταδιακά ο περίπλοκος ψυχισμός της ηρωίδας μέσα από τα γεγονότα που σημάδεψαν τη ζωή της. Η Μυρσίνη, έχει την ηλικία που είχε η Δούκα όταν πρωτοέγραψε το βιβλίο. Τούτο δείχνει ότι τη συγγραφέα την ενδιέφερε να αποδώσει χαρακτηριστικά της γενιάς της, δηλ. των νέων που ωρίμασαν κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του '67. Η Ιστορία, όχι απλά ως γεγονός αλλά, κυρίως, ως ανθρώπινο βίωμα, είναι ο καμβάς πάνω στον οποίο εξελίσσεται και διαμορφώνεται η ταυτότητα των ηρώων.

Ωστόσο, το έργο – που έχει τιμηθεί με το Βραβείο "Νίκος Καζαντζάκης" του Δήμου Ηρακλείου – η Δούκα το δούλεψε εκ νέου (μαζί και κάποια άλλα, όπως το *Καρέ Φιζ* και την *Πλωτή Πόλη*, όλα με εξώφυλλα φιλοτεχνημένα από τον ζωγράφο Αλέξη Βερούκα, από τις εκδόσεις Πατάκης – η *Αρχαία Σκουριά* κυκλοφόρησε το 2008). Στη νέα εκδοχή της *Αρχαίας Σκουριάς* στόχος της συγγραφέα ήταν να τονιστεί η διαδικασία αυτογνωσίας και απελευθέρωσης της ηρωίδας. Ένας πολύ πιο ώριμος αφηγητής προσπαθεί να διερευνήσει τις αιτίες που γέννησαν τα γεγονότα μιας εποχής μέσα στα οποία διαμορφώθηκαν τα ατομικά και συλλογικά υποκείμενα της σύγχρονης Ελλάδας.

Τη Δούκα την ενδιαφέρει στη συγγραφή της το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο σύγχρονων και παλαιότερων γεγονότων, πάντα σε συνάρτηση με τον άνθρωπο που τα έζησε. Αυτή είναι η ιδιαίτερη νότα της γραφής της, αυτό το πάντρεμα του ιστορικού με τις προσωπικές, υπαρξιακές αναζητήσεις των ηρώων της. Το 1983 εκδίδει το

επόμενο μυθιστόρημά της, την *Πλωτή Πόλη*. Πρόκειται για την ερωτική αδιέξοδη σχέση μιας νεαρής γυναίκας με έναν ώριμο διανοούμενο. Ο Μάρκος, σαραντάρης κοινωνιολόγος, με ακαδημαϊκή καριέρα και συγγραφική δράση, παντρεμένος στο Παρίσι με δυο παιδιά, και η 28χρονη Όλγα, ηθοποιός, με έναν αποτυχημένο γάμο στο παρελθόν της, περνούν μαζί ένα υπέροχο δεκαήμερο. Στη συνέχεια θα κινηθούν ανάμεσα στις δυο πόλεις Αθήνα-Παρίσι, ακροβατώντας σε τεντωμένο σκοινί. Το βιβλίο αυτό τιμήθηκε με το Β΄ Κρατικό Βραβείο το 1984, το οποίο η Δούκα, μέσα σε μια συμβολική αντιθεσμική κίνηση, αρνήθηκε.

Στο τρίτο μυθιστόρημά της, *Οι Λεύκες Ασάλευτες* (Κέδρος, 1987), η κεντρική ηρωίδα, η φιλόλογος Ασπασία Μαυράκη, ζει με τη μητέρα της σε μια τυπική επαρχιακή πόλη των αρχών της δεκαετίας του '80. Ας θυμηθούμε, είναι τα χρόνια του πρώτου ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, και ο κοινωνικός περίγυρος χαρακτηρίζεται από νέα οικονομικά και πολιτισμικά ήθη, που διαμορφώνουν κι ένα συγκεκριμένο ιστορικό περιβάλλον. Η ηρωίδα είναι αόρατος μάρτυρας ενός φόνου, που προσπαθεί να τον διαλευκάνει, ψάχνοντας σε παλιές εφημερίδες τριάντα χρόνια μετά το γεγονός. Ο θάνατος είναι παντού αλλά και πουθενά. Η Ασπασία παρασύρεται σε έναν λαβύρινθο αναζητήσεων, όπου αναζητά τον ίδιο της τον εαυτό, μέσ' από σύμβολα σκοτεινά και περίπλοκα. «Για να απολαύσει κανείς το πλούσιο όσο και προκλητικό αυτό κείμενο, έγραφε ο Κρίτων Χουρμουζιάδης, πρέπει να βυθιστεί με την ηρωίδα του στον κόσμο του μαγικού της ρεαλισμού, να υπνωτισθεί από μια γλώσσα που σφυροκοπά χωρίς να αποκλείει ποιητικούς ρυθμούς και να παρασυρθεί στο υποσυνείδητο μιας στυγνής ευαισθησίας που δουλεύει με νυστέρι αμείλικτης διεισδυτικότητας» (περ. *Γράμματα και Τέχνες*, τεύχ. 54, 1-3, 1998).

Το 1990 ένα νέο μυθιστόρημα της Δούκα βγαίνει στις προθήκες των βιβλιοπωλείων· είναι το *Εις τον πάτο της εικόνας* (Κέδρος, αναθεωρημένη έκδοση το 2006). Η δράση τοποθετείται στην περίοδο 1988-1990. Οι ήρωες είναι άνθρωποι διαφορετικών κοινωνικών τάξεων και ιδεολογιών, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν διαφορετικά τα ποικίλα πολιτικά γεγονότα. Το κύριο πρόσωπο είναι ο Αλέξανδρος ή Άκης Παπαδάκος, ένας δικηγόρος-συγγραφέας. Εκτός από την μάταιη προσπάθεια να εξομολογηθεί σκέψεις του στην παιδική του φίλη, την Ηώ, παρακολουθούμε και το εγχείρημά του να γράψει ένα μυθιστόρημα. Τα πρόσωπα αυτής της δεύτερης αφήγησης μπλέκονται με τα πρόσωπα της κύριας αφήγησης. Οι επινοημένοι από τον Παπαδάκο ήρωες τον υπερβαίνουν και φτάνουν στο σημείο να μαντεύουν τη μοίρα των προσώπων της πρώτης αφήγησης. Η Δούκα εγκιβωτίζει ένα μυθιστόρημα μέσα σε ένα άλλο και ο αναγνώστης καλείται να παρακολουθήσει τη ζωή των χαρακτήρων και των δύο μυθιστορημάτων εκ παραλλήλου. Έτσι, η πρωτοπρόσωπη αφήγηση του Άκη εναλλάσσεται με την τριτοπρόσωπη του μυθιστορήματος που αυτός γράφει. Πρόκειται για ένα είδος εγκιβωτισμένης αναλογικής αφήγησης ή καλύτερα αντικατοπτρικής αφήγησης, η οποία λειτουργεί ως καθρέπτης της κύριας αφήγησης.² Αυτή η διπλή προοπτική προσδίδει στην αφήγηση εξαιρετική ένταση.

Στο μυθιστόρημα αυτό η Δούκα είδε τον χαρακτήρα του νεοέλληνα, που μέσα στις νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες βελτίωσε τους όρους ζωής του, αλλά δεν διατήρησε τις αξίες του. Με διορατικότητα συνέλαβε τα κρυφά μηνύματα των καιρών, κάνοντας «μια ακτινογραφία του ψυχισμού του σύγχρονου ανθρώπου», όπως έγραφε ο Κώστας Βουκελάτος (περ. *Ιχνητής*, αρ. 60/61, 1990), και μας άφησε να σκεφθούμε. Περιέγραψε τη διαφθορά των συνειδήσεων, έδειξε την ιδεολογική

² Μπορούμε να φανταστούμε κάτι ανάλογο στη ζωγραφική, όπως είναι το περίφημο δωμάτιο του Matisse, μέσα στο οποίο κρέμεται στον τοίχο μια μινιατούρα του ίδιου έργου Για σχετικές διευκρινίσεις βλ. Rimmon-Kenan, Shlomith (2002) *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, 2^η έκδ., London & New York: Routledge.

έκπτωση όσων γοητεύτηκαν από το καπιταλιστικό όνειρο, απομυθοποίησε πολλά στερεότυπα της μεταπολιτευτικής αριστεράς.

Η Δούκα είναι απρόβλεπτη συγγραφέας. Το 1992 από τις εκδόσεις Καστανιώτης, κυκλοφόρησε το βιβλίο της *Ο Πεζογράφος και το Πιθάρι του*, ένα σύνολο κειμένων που είχε γράψει κατά καιρούς, με κείμενα που αναφέρονται στην περιπέτεια της γραφής, και το 1995 μας έδωσε ένα ιστορικό μυθιστόρημα: το *Ένας Σκούφος από Πορφύρα* (Κέδρος), το οποίο τιμήθηκε με το Ευρωπαϊκό Αριστείο (κατέλαβε την 8η θέση) και το Βραβείο Balkanika (κατέλαβε τη 2η θέση). Το έργο μάς μεταφέρει στα χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, στο γύρισμα του 11ου προς τον 12ο αιώνα, λίγο μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού. Η συγγραφέας, όπως κάνει σε κάθε έργο της, έχει μελετήσει εξαντλητικά την εποχή. Με τη συνθετική και γοητευτική αφηγηματική της ικανότητα αναπλάθει πολύ ζωντανά το κλίμα, την ατμόσφαιρα, τα ανθρώπινα πάθη που διατρέχουν την ιστορία εκείνης της περιόδου, ενώ, με πολλές αναδρομές σε παλαιότερες εποχές, καλύπτει περίπου έναν ολόκληρο αιώνα βυζαντινής ιστορίας. Την αφήγηση την έχει αναθέσει σε έναν έμπιστο του τιμημένου αυτοκράτορα κι έτσι το μυθιστόρημα «έχει τις κινήσεις ενός εκκρεμούς που ταλαντεύεται ανάμεσα στη χρονολογική καταγραφή και την εύστοχη προσωπική οπτική του αφηγητή» (Δημήτρης Δασκαλόπουλος, εφημ. ΤΑ ΝΕΑ, 5.3.1996). Να προσέξουμε ότι στόχος της Δούκα στο έργο αυτό δεν είναι να συνθέσει μια προσωπογραφία του Αλέξιου, ούτε να δει την ιστορία από τη σκοπιά της εξουσίας. Σ' αυτή τη γεμάτη ανατροπές αφήγηση, «τα πρόσωπα υποχωρούν, όπως λέει ο Ζήρας, οι ιδιομορφίες τους απαλύνονται και γίνονται μέρος ενός συλλογικού αφηγηματικού πεδίου, που στόχο έχει τη σύνθεση, την ενότητα των αντιθέτων, και όχι όπως πριν τον ατομικό επιμερισμό» (*Η Κυριακάτικη Αυγή*, 17-04-2009). Παρ' όλα αυτά στο βιβλίο γίνεται ένας καταγισμός από ονόματα, γεγονότα και αναδρομές, που ως αναγνώστη σε θέλουν διαρκώς εγρήγορο για να παρακολουθείς τις διασυνδέσεις τους.

Όταν το 1999 εκδίδει την *Ουράνια Μηχανική* (Κέδρος), ένα βιβλίο 554 σελίδων, ο κόσμος μας έχει αλλάξει. Η Δούκα, παρακολουθεί την αλλαγή της κοινωνίας μας, κυρίως των νέων, και μπαίνει στις φυλακές ανηλίκων της Κασσαβέτειας, για να συναντήσει τους νεαρούς κρατούμενους, να μάθει τη γλώσσα τους, να δει και να περιγράψει τα βίαια ξεσπάσματά τους. Οι σελίδες αυτού του βιβλίου μοιάζουν, όπως πολύ σωστά έχουν επισημάνει και άλλοι κριτικοί, με κινηματογραφική ταινία. Μια «περίτεχνα ποικιλότροπη προφορικότητα, όπως έχει επισημάνει ο Δημοσθένης Κούρτοβικ, η οποία προσαρμόζεται κάθε φορά αποτελεσματικά στην οπτική και στο ήθος πολύ ανόμοιων μεταξύ τους προσώπων» (εφημ. *Τα Νέα*, 24.3.2000). Η συγγραφέας «κατορθώνει να αποδώσει το γλωσσικό ιδίωμα της σημερινής νεολαίας· μικροπερίοδο και στακάτο, με ωμότητα και τον χαρακτηριστικό αμερικανίζοντα περιφραστικό τρόπο», έχει γράψει η Μάρη Θεοδοσοπούλου (εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 10.10.1999), η οποία και θεωρεί ότι η *Ουράνια Μηχανική* είναι το πρώτο «μεταμοντέρνο» μυθιστόρημα της Δούκα· ολοκληρώνει έτσι το παιχνίδι υπονόμησης με νεωτερικά στοιχεία που είχε ξεκινήσει στο προηγούμενο μυθιστόρημα *Εις τον Πάτο της Εικόνας*, χωρίς, κατά τη γνώμη μου, να περιορίζεται στην αυτοαναφορική λειτουργία του μεταμοντερνισμού. Με το έργο αυτό η Μάρω Δούκα διεισδύει στον κόσμο των νέων, οι οποίοι, όπως έχει πει η ίδια, «ζουν και φαντασιώνονται, περισσότερο ίσως από κάθε άλλη εποχή, μέσα από τις εικόνες και από τους ήχους που μας προσφέρει αφειδώς ο σημερινός κόσμος». Ένα βαρύ αλλά πολύ ελκυστικό βιβλίο, «ώστε να σε κρατάει ολόκληρη νύχτα ξάγρυπνο ώσπου να

μάθεις την τύχη των ηρώων του» (Ελισάβετ Κοτζιά, εφημ. *Η Καθημερινή*, 17.10.1999). Ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα:

«Σε όλη τη διαδρομή άκουγε τα καλύτερα λόγια για τον διευθυντή. Κάθε Κυριακή, θα σας βάνει σ' ένα εκδρομικό και θα σας πηγαίνει στη θάλασσα να κολυμπήσετε, χρυσός άνθρωπος. Κοιτούσε έξω απ' το παράθυρο. Για λίγο αποξεχνιόταν, βούλιαζε σ' ένα χλιαρό κενό, στη θολούρα του. Έπειτα ξανάρχιζε να δουλεύει το μυαλό του. Να μη σταματά. Απ' την αρχή είχε αποφασίσει ν' αρνηθεί ότι έκανε τη μεγάλη ληστεία. Ακόμη και να τον σούβλιζαν, δεν θα μιλούσε. Ας υπήρχαν μάρτυρες. Ποιοι μάρτυρες; έτσι του το 'λεγαν για να του σπάσουνε το ηθικό. Σαρδόνια χαμόγελα, τσιγαράκι, πειράγματα. Να τους λέει για τον Πίπη, για τον Αρίστο, για την κουφόλα τη Βίκη, για τη Μάντω, για τον Τέλη, αυτοί να μην του δίνουνε σημασία. Να τους δείχνει τη μύτη του, να τους περιγράφει τα βασανιστήρια που του κάνανε. Χέστηκε η φοράδα στ' αλώνι, αν ο ζαβός κλαψουρίζει. Ο ανακριτής τον κοιτούσε ανέκφραστος. Τον έλεγε παιδί μου και τον έφτυνε. Και μη νομίζεις, παιδί μου, ότι θα γλυτώσεις, εγώ δεν λαδώνομαι! Κοντά έξι μήνες θαμμένος. Τον είχαν θάψει και τον ξεθάψανε τα καθάρματα κι από πάνω κανείς δεν τον πίστευε. Τον είχαν αδειάσει έξω από μια Τράπεζα και τον περίμεναν οι πουλημένοι για να τον συλλάβουν.»

Ένα εντελώς διαφορετικό βιβλίο διαβάσαμε το 2005. Τα *Μαύρα Λουστρίνια*, έργο, στη σειρά *Η Κουζίνα του Συγγραφέα* των εκδόσεων Πατάκης, την οποία επιμελείται ο Μισέλ Φάις, ένα έργο αρκετά αυτοβιογραφικό, όπου φαίνεται η βαθιά γνωστική αγωνία της Δούκα:

«Ενστικτωδώς είχα αποφασίσει ότι σ' αυτήν τη φάση το καλύτερο που είχα να κάνω ήταν να στρωθώ στο διάβασμα. Αλλά όχι εκείνο το διάβασμα που με παρηγορούσε τόσα χρόνια. Έπρεπε τώρα να αρχίσω το διάβασμα αλλιώς, για να διευρύνω την ανθρωπογνωσία μου, να ακονίσω το βλέμμα μου, να διδαχτώ. Και φανταζόμουν αυτή την διαδικασία αργή και επίπονη, μεθοδική προλείανση, έλεγα, του περάσμάτος μου από την ανάγνωση στη γραφή. Θα ήμουν όμως ανειλικρινής αν δεν παραδεχόμουν ότι υπήρχαν συχνά και οι στιγμές εκείνες που φοβόμουν ότι επιμένω τόσο πολύ στην ανάγνωση, ακριβώς επειδή δεν έχω τίποτα μέσα μου, επειδή μου λείπει η φαντασία, επειδή οι ορίζοντές μου είναι στενοί.»

Στο έργο αυτό η Δούκα παραθέτει έναν μακρύ κατάλογο βιβλίων που διάβασε και αγάπησε. Στην κίνηση της επιλογής αυτής διακρίνει κανείς κι έναν φόρο τιμής προς τους συγγραφείς τους για τα τόσα που της πρόσφεραν στη διαμόρφωση της δικής της ταυτότητας ως συγγραφέα. Έχουν μεγάλο ενδιαφέρον αυτές οι σελίδες, που λειτουργούν και ως πρόταση ανάγνωσης:

«Πήρα από την αρχή πάλι τον Τσέχωφ, τα διηγήματα του Γκόγκολ, τον Ντοστογιέφσκι, τον Μπαλζάκ, τον Τολστόι, τον Φώκνερ. Με υπογραμμίσεις, με παρατηρήσεις επάνω στα βιβλία, ξανά και ξανά στην ίδια σελίδα. Ξανά και ξανά Το αστείο του Μίλαν Κούντερα από τις εκδόσεις Κάλβος. Γοητευμένη με τον πρώτο τόμο Από τη μεριά του Σουάν του Προυστ. Ο Γιώργος Χειμωνάς: Θέα στο αθέατο. Η Τριλογία του Τσίρκα, λέξη λέξη για άλλη μια φορά. Ο Μένης Κουμανταρέας από την πρώτη μου χρονιά στην Αθήνα. Οι Κεκαρμένοι του Νίκου Κάσδαγλη. Η Άλκη Ζέη και Το Καπλάνι της βιτρίνας. Ο Μάριος Χάκκας. Ο Δημήτρης Χατζής από τα παλιά. Συνεπαρμένη με τη Μέλπω Αζιώτη. Η Έλλη Αλεξίου, η Εύα Βλάμη, η Αιλή Ζωγράφου, Η Αιλίκα Νάκου. Ο Αντρέας Φραγκιάς. Ο Γιώργος Ιωάννου. Ο Αλέξανδρος Κοτζιάς. Ο Βιζηνός, ο Παπαδιαμάντης από την αρχή πάλι. Ο Θεοτόκης ο μέγας. Ο Θεοτοκάς, ο Μυριβήλης, ο Βενέζης, δειλά δειλά κάτι θα ξαναβρώ σ' αυτούς δεν μπορεί. Η Μιμικά Κρανάκη. Το Τρίτο Στεφάνι του Ταχτσή. Τα ματωμένα χρώματα της Σωτηρίου. Ο Θανάσης Βαλτινός. Ενθουσιασμένη με τα μυθιστορήματα Θάνατος μισθωτού και Σούπερμαν του Πέτρου Αμπατζόγλου. Με τα βιβλία του Βασίλη Βασιλικού: Τριλογία, Φωτογραφίες, Θύματα ειρήνης. Εκτός των τειχών, Η μυθολογία της Αμερικής. Τα ψάθινα καπέλα της Λυμπεράκη. Τατιάνα Γκρίτση Μιλλιέζ: Τα σπαράγματα. Γιώργος Μανιάτης, Κατερίνα Πλασσαρά. Το ένα βιβλίο μετά το άλλο, με δυο τρία βιβλία ταυτόχρονα. Και η ποίηση. Ο Κώστας Βάρναλης. Ο Ρίτσος πάλι. Μαθητικά με διάθεση αποστήθισης, ο Καβάφης. Ο Ελύτης λέξη λέξη. Ο Σεφέρης, πάντα με κάτι σαν δυσφορία. Ο Εγγονόπουλος, ο Εμπεirikός.

Έπειτα στα παλαιοπωλεία αναζητώντας τους λησμονημένους. Και να με πιάνει πανικός. Δεν θα προλάβω, δεν προλαβαίνω. Μετά περισσότερα βιβλία της σειράς λογοτεχνίας των εκδόσεων Ηριδανός άκοπα. Με τους κλασικούς του Γκοβόστη. Και η ιστορία πάντα και οι προσούρες. Η σειρά Μπουκουμάνη στην ψυχολογία. Να θέλω να διαβάσω Ρομέν Ρολάν και Ουγκό, τον Ζολά. Να με συναρπάξει ο Τόμας Μαν. Και οι Γάλλοι. Διάβασες το Κόκκινο και το μαύρο; [...]

Πρέπει να μελετήσεις τον Σταντάλ. Το μοναστήρι της Πάρμας, ιδιαιτέρως πρόσεξε το. Και τον Φλομπέρ, κυρίως το Μαντάμ Μποβαρί, αλλά και στο Αισθηματική αγωγή δώσε την πρέπουσα προσοχή. Και Τα άνθη του κακού του Μποντλέρ. Μην ταραξέσαι, υπομονή. Ο Ρεμπό, ο Ρεμπό! Ο Σαρτρ και ο Μπρεχτ αλλά στα σοβαρά. Ο Γκαροντί. Λίγο λίγο και με προσοχή από την αρχή. Ο Δον Κιχώτης. Ο Μαγιακόφσκι ξανά. Ο Έρεμπουργκ, ο Τουργκένιεφ. Ο Ισαάκ Μπάμπελ. Ο Κάφκα. Τότε κοντά ο Νίτσε ξανά, μετά δέους. Και με τον Σέξπιρ; Τι θα κάνω μαζί του; Και οι αρχαίοι Έλληνες κλασικοί. Ποιούς έχω διαβάσει; Και η επιστήμη μου; Τι ακριβώς έχω σπουδάσει; Και οι Λατίνοι; Να καταλάβω ήθελα. Και η ανάγκη μου να μαθαίνω και η ανάγκη μου να τρέχω στους δρόμους. Και το κάπνισμα, οι καφέδες, οι σοκολάτες, τα σουβλάκια. Και η Ιατρική Σχολή! Πάντα στα πίσω καθίσματα, πίσω από κολόνες, δισταχτικά, διακριτικά, σχεδόν φοβισμένα. [...]

«Ας φαίνεται ότι γενικολογώ, στην ουσία για το γράψιμο μιλάω, για την κουζίνα μου. Κι ας φαίνεται ότι φλυαρώ, στην ουσία επιλέγω με άκρα αυστηρότητα τι θα γράψω. Και διατυπώνω με επεξεργασμένη ειλικρίνεια μόνο αυτό που θα ήθελα να πω».

Η γραφή της Δούκα από βιβλίο σε βιβλίο εξελίσσεται δυναμικά. Η συγγραφέας γνωρίζει και χειρίζεται αριστοτεχνικά και τις πλέον σύνθετες αφηγηματικές τεχνικές – και αυτό όχι για να κάνει στείρα αφηγηματικά παιχνίδια, αλλά για να αποδώσει, μέσω της σύνθετης γραφής και δόμησης, τους πολύπλοκους τρόπους με τους οποίους σκέφτεται και αισθάνεται ο σύγχρονος άνθρωπος. Ένα παράδειγμα, από το πιο πρόσφατο μυθιστόρημά της *Αθώοι και Φταίχτες* (Κέδρος, 2004), όπου οι εναλλαγές στην αφήγηση, μέσω αδιάκοπων συνειρμών, προβάλλουν στο προσκήνιο πρόσωπα περασμένα ιδωμένα μέσα από τη συνείδηση των ηρώων αλλά με δυνατή και τη δική τους φωνή. Ας προσεχτεί πώς η τρίτοπρόσωπη αφήγηση γίνεται απότομα ευθύς πλάγιος λόγος, δίνοντας ταχύτητα σ' έναν ορμητικό και ασθματικό διάλογο:

«Στην επιθυμία του όμως να πολιτευτεί τότε, έστω κι αν υπερθεμάτιζε η Ελεονόρα, ο πατέρας τους είχε αντιδράσει βίαια· θα μπορούσες, βεβαίως, αυτό άλλωστε ήταν το όνειρό μου για σένα, αλλά το όνειρο αυτό εσύ το ποδοπάτησες, η έδρα που παρέλαβα από τον πεθερό μου κρατήθηκε τόσα χρόνια, γιατί ήμουν άξιος να την κρατήσω... [...]

Κοίταξε ασυναίσθητα το ρολόι του, έντεκα ακριβώς, χτυπούσε πάλι το τηλέφωνο, απόρησε, το πρωινό της τηλεφώνημα το είχε κάνει πριν από λίγο η Ελεονόρα... Σήκωσε το ακουστικό...

«Δεν πρόλαβε να τη ρωτήσει για ποιο λόγο του τηλεφωνεί για δεύτερη φορά σε μισή ώρα. Δεν πήγε σήμερα στη δουλειά, δεν μπορεί να του πει από το τηλέφωνο, είναι μεγάλη ανάγκη, πρέπει να μιλήσουν, μην αργήσει.»

Οι *Αθώοι και φταίχτες* απέσπασαν το Β' Κρατικό Βραβείο Πεζογραφίας Κώστα Ουράνη της Ακαδημίας Αθηνών και το Βραβείο Balkanika. Το βιβλίο έχει διαβαστεί από χιλιάδες αναγνώστες, αν και δεν είναι εύκολο ανάγνωσμα. Φόντος του μύθου η γενέθλια πατρίδα της Δούκα, τα Χανιά. Τα Χανιά του σήμερα και του παρελθόντος, ένα παρελθόν κι ένα παρόν που ζωντανεύουν μέσα από τις μνήμες και τις εντυπώσεις του Αρίφ, ενός άθεου Τούρκου διεθνολόγου, με βρετανική υπηκοότητα, που έχει κάνει σπουδές νεοελληνικής λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη και ζει στο Λονδίνο. Εγγονός του τουρκοκρητικού Χουσεΐν Καουζαρντέ, βρίσκεται στα Χανιά για να βρει τις ρίζες του. Στην κατοχή του έχει το αντιγραμμένο και σχολιασμένο από τον πατέρα του ημερολόγιο του παππού του, που και ο ίδιος σχολιάζει, και αυτό αποτελεί το αφηγηματικό εύρημα μέσω του οποίου η συγγραφέας οδηγεί τον ήρωα στα βαμμένα με πολύ αίμα και πολλά πάθη μονοπάτια της ιστορίας αυτού του μαρτυρικού τόπου.

Οι περιγραφές του παππού (σε τρίτο πρόσωπο) για τα τζαμιά, τους τεκέδες, τα καφενεία, τους μαχαλάδες, συμπληρώνονται με τις περιγραφές του Αρίφ (σε πρώτο πρόσωπο) για τα χαλάσματα ή για τα κτήρια που έχουν χτιστεί στη θέση των παλαιών, ενώ παράλληλα, παρακολουθούμε και τις ιστορίες άλλων προσώπων, όπως λ.χ. του Πανάρη και της Ελεονώρας στο απόσπασμα που παραθέσαμε, πρόσωπα που συνδέονται με συγγενικούς ή άλλους δεσμούς με τον κεντρικό ήρωα. Όλα αυτά συνθέτουν ένα σύνθετο σκηνικό, ένα αφηγηματικό παλίμψηστο, μέσα στο οποίο ανασύρονται και εμψυχώνονται μορφές του παρελθόντος, άνθρωποι με διαφορά θρησκευμάτων και γλώσσα, θύματα μισαλλόδοξων εθνικισμών και παιχνιδιών εξουσίας.

Η Μάρω Δούκα, σε μια συνέντευξή της³, έχει μιλήσει για την αφορμή που την ώθησε σ' αυτό το βιβλίο. Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι ενδιαφέρον και για τη συγγραφική αφορμή και για τον ιδεολογικό προσανατολισμό της συγγραφέα:

«Θα έλεγα ότι ήρθε το τυχαίο και ενίσχυσε τη συγκυρία. Την εποχή που τέλειωνα το "Ένας σκούφος από πορφύρα", δέχτηκα το τηλεφώνημα μιας Τουρκάλας δικηγόρου από τη Σμύρνη. Μιλούσε τόσο καλά τα ελληνικά... και μου έλεγε για τον ξεριζωμένο Τουρκοκρητικό παππού της και για την ευχή του στα εγγόνια του να μην πάνε ποτέ να μιλούν τα ελληνικά. Έπειτα ξεχάστηκα, περιπλανήθηκα "συγγραφικά" αλλού, έμενε όμως πάντα ζωντανή μέσα μου εκείνη η συγκίνηση. Και όταν αισθάνθηκα έτοιμη για το βιβλίο που χρόνια ήθελα να γράψω για τα σημερινά Χανιά εμποτισμένα στην ιστορία, η ίδια η μορφή του βιβλίου που είχα φανταστεί με οδήγησε σ' εκείνη την παλιά συγκίνηση και ζύπνησε μέσα μου την ανάγκη να μάθω τους Τουρκοκρητικούς... Συγκυριακά, τότε περίπου είχε αρχίσει να εκδηλώνεται συλλογικά η ιδιότυπη μισαλλοδοξία μας απέναντι στους ξένους [...] ψάχνοντας, λοιπόν, το πρώτο που έμαθα ήταν ότι οι Τουρκοκρητικοί, στην πλειοψηφία τους, ήταν Κρήτες εξισλαμισμένοι εξ ανάγκης, ότι ήταν ελληνόφωνοι, λυρατζήδες και χορευταράδες, ότι είχαν οι περισσότεροι επώνυμα που τέλειωναν σε -άκης... και ότι όσοι είχαν απομείνει με τη θέλησή τους στο νησί, νιώθοντας περισσότερο Κρητικοί παρά Τούρκοι, μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, αναγκάστηκαν το 1924, βάσει της συνθήκης της Λωζάννης, να εκπατριστούν. Και κάτι ακόμη... ότι στην Τουρκία τους αντιμετώπιζαν για χρόνια σαν "ελληνόσπορους", αν μπορεί να ειπωθεί κάτι τέτοιο, σε αναλογία με τους δικούς μας "τουρκόσπορους. [...] Ευθύνη ενός πεζογράφου είναι να βλέπει, να κρίνει και να ανασυνθέτει με τα δικά του μάτια τον κόσμο. Σχετικά με τους Τουρκοκρητικούς, όμως, οφείλω να σου πω ότι, έπειτα από το τηλεφώνημα εκείνης της γυναίκας, για πρώτη φορά σήκωσα το κεφάλι και πρόσεξα τους δυο σωζόμενους μιναρέδες στα Χανιά και προσπάθησα να αισθανθώ ότι, πέρα από την ιστορική τους σημασία, μπορεί να σημαίνουν και κάτι άλλο πολύ πιο βαθύ και ουσιαστικό... και από αυτή την άποψη αισθάνθηκα ότι, αν ήθελα να γράψω ένα βιβλίο για τα Χανιά, θα έπρεπε πρώτα να μπω στη θέση ή και στην απελπισία ενός άλλου, ενός διαφορετικού, που γεννήθηκε και μεγάλωσε σ' αυτή την πόλη και που οι ιστορικές συγκυρίες τον ξερίζωσαν. Και ότι θα έπρεπε επίσης να "ζύσω" εκείνο το ιδεολόγημα που θέλει τον Έλληνα πρωτίτως χριστιανό ορθόδοξο, εκείνη την ανασφαλή υπεροψία που μας ωθεί να πιστεύουμε ότι εμείς μόνο έχουμε δίκιο, ότι εμείς μόνο είμαστε πάντα οι καλύτεροι. [...] Αρχίζοντας, λοιπόν, να φαντάζομαι το "Αθώοι και Φταίχτες", όφειλα να σεβαστώ, βέβαια, την ιστορία, να την ανυψώσω, υμνώντας διά στόματος ενός μουσουλμάνου το μακρόχρονο απελευθερωτικό αγώνα του κρητικού λαού, αλλά και να την προσπεράσω, διαβάζοντας κάτω από τις γραμμές, προκειμένου να αξιωθώ να νιώσω τι μπορεί να σημαίνει χαμένη, αλησμόνητη πατρίδα και από την άλλη μεριά του Αιγαίου».

Το βιβλίο πρέπει να αρχίσει ο αναγνώστης να το διαβάζει με μια προϋπόθεση: ότι δεν θα βιαστεί να το τελειώσει. Γιατί δεν είναι μόνο η δράση που ενδιαφέρει, η μοίρα των συγκεκριμένων ηρώων, πλασμάτων άλλωστε της συγγραφικής φαντασίας. Η Δούκα μας καλεί σ' ένα μακρύ οδοιπορικό μέσα στο χρόνο και στις γειτονιές των Χανίων, για να αποτινάξουμε με νηφάλια ματιά και κριτικό στοχασμό τους εθνικούς μύθους

³ Στην Έλενα Χουζούρη εφημ. *Η Καθημερινή*, 01-01-05.

με τους οποίους μεγαλώσαμε, να διεισδύσουμε στις ψυχές των ανθρώπων που έζησαν, ανεξάρτητα αν ήταν Έλληνες ή Τούρκοι, και να ανακαλύψουμε μαζί της και άλλες εκδοχές για ό,τι ονομάζουμε ιστορική αλήθεια. Τα θέματα αυτά είναι από κείνα που χαρακτηρίζονται ως εθνικά ταμπού και απαιτούν μεγάλη τόλμη και πολλή μελέτη για να τα αγγίξει κανείς. Η ματιά της Δούκα δεν είναι εκείνη κάποιων σύγχρονων ιστορικών, που ενονόματι (στην πιο αθώα περίπτωση) της ειρηνικής συμβίωσης των λαών μέσα στη σύγχρονη ευρωπαϊκή ή παγκόσμια κοινότητα, γυρίζουν τους εθνικούς μύθους από την ανάποδη πλάθοντας νέους. Η Δούκα δεν τη σβήνει την Ιστορία, ούτε τα ανθρώπινα πάθη και λάθη. Δονείται περιμετρικά γύρω από τα πρόσωπα και τα γεγονότα βουτώντας την πένα της μέσα στη σάρκα και στο αίμα τους. Κι απ' αυτή τη διείσδυση ανασύρει αλήθειες σκεπασμένες, μορφές αδικημένες. Και προχωρεί και στο σήμερα, καυτηριάζοντας την εκμετάλλευση που ασκούν οι ντόπιοι στους μετανάστες, τη συνενοχή των αρχών για την καταστροφή των χώρων και των συνειδήσεων, την άγνοια των νεότερων. Στο μονόλογό της *Σας αρέσει ο Μπράμς* (μονόλογος, ενταγμένος στον *Δρόμο προς τη Δύση* του Κ. Κατζουράκη) φτάνει να καταγγείλει ακόμη και το trafficking, την παράνομη δηλαδή διακίνηση προσώπων με σκοπό την σεξουαλική ή οικονομική εκμετάλλευση. Στο έργο αυτό πραγματεύεται την ιστορία μιας ρωσίδας μετανάστριας στην Ελλάδα από την πρώην Σοβιετική Ένωση, την δεκαετία του 1990, η οποία πέφτει θύμα του σύγχρονου δουλεμπορίου. Στον μονόλογο η ηρωίδα αφηγείται ιστορίες από την οικογενειακή της ζωή στην πατρίδα της, μιλάει για τα νεανικά όνειρά της, την σκληρή πραγματικότητα που βιώνει στη νέα πατρίδα. Το έργο είναι μια οξύτατη καταγγελία για τα παράνομα κυκλώματα που εμπορεύονται ανθρώπους⁴.

Η Δούκα είναι μια συγγραφέας που πειραματίζεται πολύ με τη γραφή της. Ωστόσο, παρά τους όποιους πειραματισμούς, όπως δηλώνει η ίδια: «ο ρεαλισμός είναι αυτός που σε γενικές γραμμές με έχει επιλέξει» (συν. στην Κ. Δαφέρμου). Σύμφωνα, αν προτάξουμε την παρατηρητικότητα και την ακριβολογία της. Ο ρεαλισμός της Δούκα όμως είναι ένας ρεαλισμός χωρίς συμβάσεις, με πολλές συνειρμικές αναπτύξεις και ερμηνευτικές απόπειρες, που μετακινείται διαρκώς από τη μυθοπλασία στην ιστορία, από την ήρεμη περιγραφή ενός αφηγητή στον ασθματικό εσωτερικό μονόλογο των υποκειμένων. Ένας «διευρυμένος ρεαλισμός», όπως τον έχει χαρακτηρίσει η Τιτίκα Δημητρούλια, και μαζί «αφομοιωμένος μοντερνισμός».

Δυνατή πνευματική φυσιογνωμία τα τελευταία 30 χρόνια στον τόπο μας, η Μ. Δούκα είναι παρούσα και με σαφή πολιτική θέση στα πιο σημαντικά κοινωνικο-πολιτικά δρώμενα του τόπου. Ωστόσο, παρ' όλη τη δυναμική του έργου της, ως φυσικό πρόσωπο η Δούκα προτιμά τους χαμηλούς τόνους: δεν βγαίνει στην τηλεόραση, δεν είναι ευρέως αναγνωρίσιμη, δεν σχολιάζεται ή δεν σχολιάζει συχνά στα έντυπα μέσα μαζικής ενημέρωσης, δεν έχει φροντίσει, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, να συμπληρώσει ούτε το σχετικό λήμμα κάτω από το όνομά της στον ιστότοπο της Βικιπαίδεια στο Διαδίκτυο. Οι αναγνώστες της την απολαμβάνουν σε μικρές συναντήσεις ομίλων, ενώσεων, σχολείων κ.λπ., στις οποίες με χαρά της παρευρίσκεται, για να έχει, υποθέτω, τη δυνατότητα θερμής και ζωντανής επικοινωνίας με μαζί τους.

⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι σε συνέντευξή της προς την Κ. Δαφέρμου, στο ερώτημα για το ποιον συγγραφέα θα ήθελε να συναντήσει είχε πει ότι θα ήθελε να πει καφεδάκι με την Νατίν Γκόρντιμερ (*Nadine Gordimer*, γενν. 20 Νοεμβρίου 1923, Νοτιοαφρικανή συγγραφέας, πολιτική ακτιβίστρια εναντίον του καθεστώτος του Απαρτχάιντ στη χώρα της, και μέλος του Αφρικανικού Κογκρέσου όταν το κόμμα ήταν απαγορευμένο. Βραβεύτηκε με το Νόμπελ Λογοτεχνίας του 1991).

